

نگاهی به روند سالمندی جمعیت در ایران و جهان

الهام فتحی^۱

در زمان‌های گذشته تعداد اندکی از افراد به سنین کهولت و پیری می‌رسیدند، اما در جهان کنونی پیشرفت‌های فناوری و بهداشتی باعث شده تا افراد سال‌های بیشتری عمر کنند و مرگ آن‌ها در سنین بالاتری اتفاق افتد، در نتیجه در حال حاضر افراد بیشتری می‌توانند سنین پیری را تجربه نمایند. از طرف دیگر از آن جایی که تقریباً تمامی کشورهای دنیا دوره‌ی باروری بالا را پشت سر گذاشته و یا در حال گذار از آن هستند، طبیعتاً تعداد افراد زیادتری نسبت به گذشته به مرحله پیری می‌رسند. امروزه جمعیت بسیاری از کشورها رو به سالخوردگی رفته و انتظار می‌رود سایر کشورها نیز در آینده این پدیده را تجربه نمایند. در حال حاضر ایران نیز در مرحله گذار ساختار سنی قرار گرفته است و انتظار می‌رود در چندین دهه بعد پدیده سالخوردگی جمعیت را تجربه نماید. این تحقیق سعی دارد تا روند سالخوردگی ایران را از گذشته تاکنون تحلیل نماید.

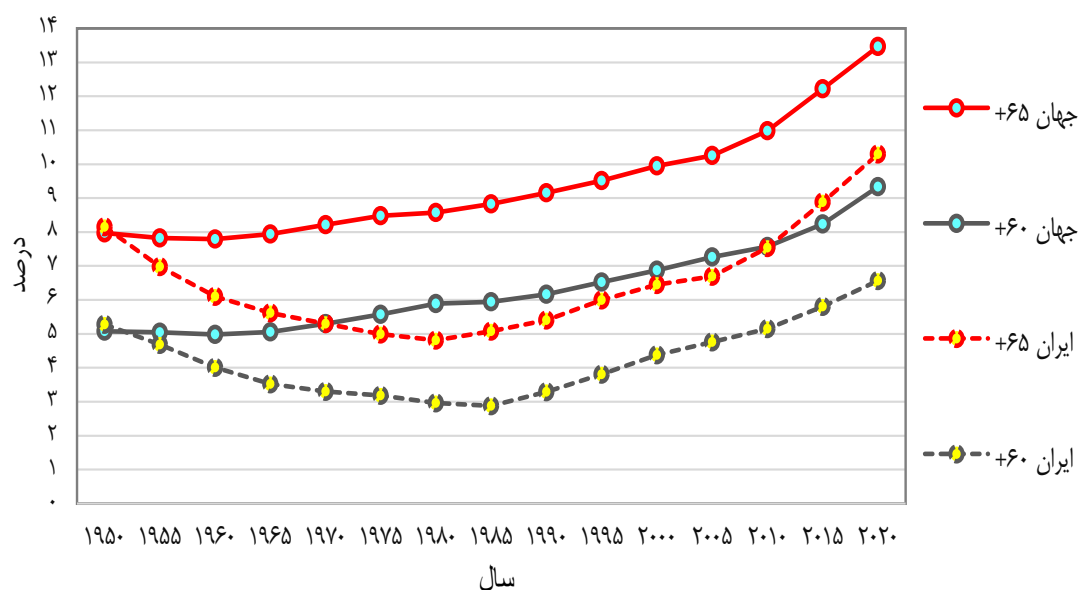
هرچند که آستانه خاصی برای پیری وجود ندارد اما صاحب‌نظران و برنامه‌ریزان معمولاً در مطالعات جمعیتی ایران، جمعیت سالمند را جمعیت در سنین ۶۵ سال و بیش‌تر در نظر گرفته‌اند. سالمندی جمعیت از دیدگاه جمعیت‌شناسی عبارتست از افزایش نسبت سالمندان در جمعیت و به بیانی دیگر، عبارت است از کاهش نسبت افراد ۱۴-۰ ساله و افزایش نسبت افراد ۶۰ یا ۶۵ سال و بالاتر و مفهومی برای نشان دادن تغییرات توزیع سنی (ساختار سنی) جمعیت به سمت سنین بالاتر است و انتظار می‌رود که مهمترین پدیده جمعیتی جهان در قرن بیست یکم به بعد باشد.

در مطالعات جمعیت‌شناختی، سالمندی جمعیت به این معناست که نسبت افراد سالخورده به کل جمعیت در حال افزایش باشد. به عبارت دقیق‌تر، جمعیت رو به سوی سالمندی، جمعیتی است که بین ۷ تا ۱۴ درصد آن جمعیت را گروه‌های سنی ۶۵ ساله و بیشتر تشکیل دهند. این نسبت در جامعه‌ی سالمند بین ۱۴ تا ۲۰ درصد و در جامعه‌ی سالخورده ۲۰ درصد و بیشتر می‌باشد (مرکز شرق- غرب: ۲۰۰۲، ۱۳).

بررسی‌های جمعیتی سازمان ملل متحد نشان می‌دهد که جمعیت جهان رو به سالمندی می‌رود و این روند در آینده سریع‌تر از قبل خواهد بود. نسبت جمعیت سالمند جهان (۶۵ ساله و بیشتر) در سال ۲۰۲۰، برابر ۹/۳ درصد بود. با فرض ثبات باروری در مقدار کنونی خود، در سال ۲۰۵۰ این مقدار بیش از دو برابر خواهد شد، یعنی به مقدار ۲۲/۸ درصد خواهد رسید. مطالعات نشان می‌دهد که جمعیت ایران نیز همگام با جمعیت جهان رو به سوی سالمندی می‌رود. زیرا ایران مراحل اولیه گذار جمعیتی را پشت سر گذاشته است. آمار و ارقام حاصل از سرشماری‌ها نشان می‌دهند که تعداد جمعیت سالمند ایران در طی دهه‌های اخیر در حال افزایش بوده است. نمودار ۱ نسبت جمعیت ۶۰ و ۶۵ ساله و بیشتر جهان و ایران را در سال‌های

^۱ دکترای جمعیت‌شناسی - رئیس گروه آمارهای جمعیت و سلامت - دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری

۱۹۵۰ تا ۲۰۲۰ میلادی با یکدیگر مقایسه می‌نماید. بر اساس این نمودار می‌توان گفت در هفتاد سال گذشته ایران در مقایسه با سطح جهانی از نظر سالمندی جمعیت در سطح بسیار پایین تری قرار گرفته است. زیرا در طی این سال‌ها ایران از جمعیت جوانی برخوردار بوده است. در سال ۲۰۲۰ نسبت جمعیت ۶۵ سال و بیشتر در سطح جهانی حدود ۹/۳ درصد و نسبت جمعیت ۶۰ سال و بیشتر برابر ۱۳/۵ درصد برآورد شده است. در همین سال سهم جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر و ۶۰ ساله و بیشتر ایران به ترتیب برابر ۶/۶ و ۱۰/۳ درصد برآورد شده است. چنانچه در این نمودار مبنای سنی ۶۵ سالگی را مد نظر قرار گیرد ملاحظه می‌شود که در اوایل دوره مورد بررسی درصد سالمندان ایران اندکی بیش از نسبت جهانی بوده و به تدریج با گذشت زمان شکاف بیشتر شده و در اواخر دوره شکاف رو به کاهش است. به نظر می‌رسد، روندهای باروری یعنی افزایش و به ویژه کاهش شدید آن در این تغییرات بسیار موثر بوده‌اند.

نمودار ۱- مقایسه نسبت جمعیت ۶۰ و ۶۵ ساله و بیشتر جهان و ایران در سال‌های ۱۹۵۰ تا ۲۰۲۰

منبع سایت سازمان ملل مورخ ۱۳۹۵/۰۳/۲۰۲۰

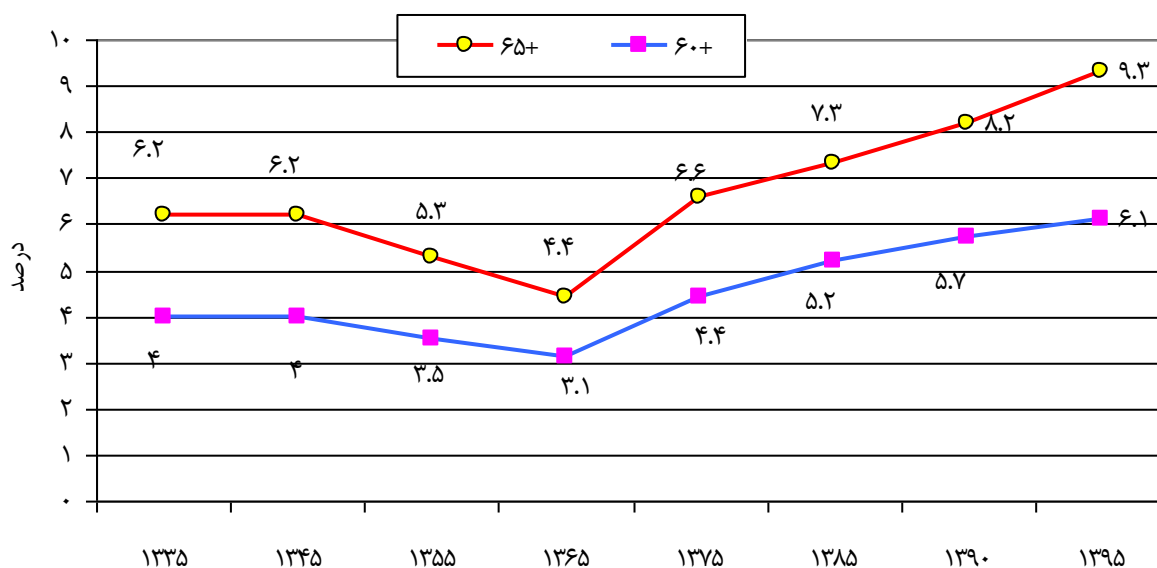
با وجود این در کل جهان بین سال‌های ۱۹۵۰ و ۲۰۲۰ جمعیت سالمند بیش از ۵ برابر شد، لیکن در ایران شدت آن بیشتر از سطح جهانی (بیش از ۶ برابر) بود. بدیهی است که این امر نتیجه‌ی کاهش مرگ و میر بود که منجر شد تا امید زندگی در بدو تولد از حدود ۳۷/۵ سال در سال ۱۳۳۵ به ۷۴/۲ سال در سال ۱۳۹۵ (مرکز آمار ایران) برسد. هرچند که بخش عمده‌ای از افزایش امید زندگی مربوط به کاهش مرگ و میر کودکان بود اما دستاوردهای پزشکی، بهداشتی و افزایش سطح دانش و آگاهی عمومی نسبت به مسائل بهداشتی منجر شد تا مرگ و میر بزرگسالان نیز کاهش یابد. از رهاوردهای کاهش مرگ و میر بزرگسالان، افزایش جمعیت سالمند است. بر اساس برآورد سازمان ملل (۲۰۱۹) در سطح جهانی در فاصله سال‌های ۱۹۵۰-۵۵ فردی که به سن ۶۰ سالگی می‌رسید انتظار می‌رفت ۱۴ سال دیگر عمر کند، در فاصله سال‌های

^۱ تقریباً معادل سال ۱۳۲۹ شمسی است

^۲ تقریباً معادل سال ۱۳۹۹ شمسی است.

۲۰-۲۰۱۵ برای همین سن این انتظار به حدود ۲۱ سال افزایش یافت. به همین ترتیب در فاصله سال‌های ۵۵-۱۹۵۰ در ایران فردی که به سن ۶۰ سالگی می‌رسید انتظار می‌رفت ۱۲ سال دیگر عمر کند، برای همین سن در فاصله سال‌های ۲۰-۲۰۱۵ این انتظار به بیش از ۱۸ سال افزایش یافت.

مولفه دیگر در پدیده سالمندی جمعیت کاهش میزان باروری و تداوم طولانی آن است که باعث می‌شود که سهم جمعیت سنین کم سن و سال و جوان کاهش یابد. مطالعات انجام شده در مورد روند باروری در کشور بیانگر این است که باروری کل در کشور از سال‌های ۱۳۶۴ به بعد شروع به کاهش نموده و از اواخر دهه ۱۳۶۰ سرعت چشمگیری به خود گرفت (عباسی شوازی ۱۳۸۰، ۱۳۸۱). بر مبنای داده‌های "بررسی ویژگی‌های بهداشتی-جمعیتی ایران"^۱، میزان باروری کل در سال ۱۳۷۹ به حدود ۲/۱ فرزند کاهش یافت و بسیاری از نقاط شهری کشور نیز باروری پایین‌تر از حد جانشینی را تجربه نمودند (عباسی شوازی ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲). بر اساس نتایج سرشماری‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ میزان باروری کل ایران به ترتیب حدود ۱/۹، ۱/۷۵ و ۲/۱۱ محاسبه شد. به این ترتیب از دهه ۱۳۸۰ به بعد باروری ایران در سطح تقریباً پایین تثبیت شده و براساس تئوری گذار جمعیتی انتظار نمی‌رود در سال‌های آتی تغییرات زیادی را تجربه نماید که از پیامدهای آن افزایش نسبت سالمندی جمعیت در دهه‌های آتی خواهد بود.

نمودار ۲- نسبت جمعیت سالمند ایران : ۱۳۳۵-۹۵

با توجه به آنچه در تعریف سالمندی جمعیت آمد و با عنایت به نتایج سرشماری‌ها می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که چنانچه جمعیت ۶۰ و یا ۶۵ سال و بیشتر را به عنوان جمعیت سالمند در نظر بگیریم در ایران سالمندی جمعیت هنوز آغاز نشده، در سال ۱۳۹۵، نسبت جمعیت سالمند (۶۵ ساله و بیشتر) ۶/۱ درصد بوده است. براساس مطالعات نگارنده جمعیت سالمند ۶۵ ساله و بیشتر از حدود ۵ میلیون نفر (۶/۱ درصد) در سال ۱۳۹۵ به حدود ۱۹ میلیون نفر (۱۸/۷ درصد) در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت. به این ترتیب ایران در سال ۱۴۰۵ با تجربه ۷ درصدی نسبت جمعیت ۶۵ و بیشتر رو به سالمندی خواهد رفت و

¹ Iran Demographic and Health Survey (IDHS)

سپس از سال ۱۴۲۵ به بعد با تجربه نسبت بالای ۱۴ درصدی جمعیت ۶۵ و بیشتر پدیده سالمندی جمعیت را تجربه خواهد کرد (فتحی، ۱۳۹۸: ۴۰۳).

جدول ۱ - جمعیت و نسبت جنسی جمعیت سالمند ایران در گروه های سنی منتخب، ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵

سال	+۶۰	+۶۵
۱۳۳۵	۱۱۰/۹	۱۰۸/۴
۱۳۴۵	۱۱۰/۴	۱۱۳/۷
۱۳۵۵	۱۰۹/۶	۱۱۱/۱
۱۳۶۵	۱۱۲/۳	۱۰۵/۲
۱۳۷۵	۱۱۶/۱	۱۱۴/۳
۱۳۸۵	۱۰۷/۶	۱۱۱/۶
۱۳۹۰	۹۶/۴	۹۹/۹
۱۳۹۵	۹۷/۶	۹۷/۴

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری های عمومی نفوس و مسکن

بررسی نسبت جنسی جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر ایران در طی ۳۵ سال اخیر حاکی از آن است که جمعیت سالمند ایران به سمت زنانه شدن پیش می‌رود. به گونه‌ای که این نسبت از سال ۱۳۹۰ به بعد از مرز ۱۰۰ تنزل یافته است. به عبارتی تعداد زنان سالمند از مردان سالمند پیشی گرفته است. زنانه شدن سالمندی جمعیت از این حیث اهمیت دارد که اکثر زنان سالمند خویش سرپرست بوده و به حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی بیشتری نیاز دارند. از آن جا که امکان اشتغال زنان در بخش رسمی کمتر است، سال‌های کار و فعالیت آن‌ها کوتاه‌تر و درآمدشان کمتر است. زنان همچنین درآمد کافی از محل بازنشستگی یا مهارت‌های شغلی‌شان برای حمایت از خود در سنین سالخوردگی ندارند. این واقعیت‌ها در کنار مسائل دیگری چون تفاوت‌های جنسیتی در زمینه‌ی تحصیلات و سوادآموزی و فقر و منزلت کارکردی مسائل دیگری بر زنان سالمند تحمیل خواهد نمود (حسینی، ۱۳۹۲: ۲۲۷)

خلاصه این که افزایش سن و فرآیند سالخوردگی به خودی خود می‌تواند مسائل و چالش‌های مهمی را به دنبال داشته باشد، هرچند نمی‌توان سنین پیری را الزاماً مترادف با کاهش سلامتی و یا افزایش ناتوانی دانست (تصوری که عموماً وجود دارد). اما روند رو به افزایش سالخوردگی مسائلی را در جنبه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی، روانشناختی و .. ایجاد می‌نماید.

از نگاه جمعیت‌شناسی سالخوردگی جمعیت امری کاملاً طبیعی و بدیهی است که از رهگذر انتقال جمعیتی حادث می‌شود انتظار می‌رود این پدیده در جهان و بسیاری از مناطق جهان از جمله در ایران اتفاق بیافتد. البته زمان وقوع آنها متفاوت خواهد بود. در ایران متولدین دهه ۱۳۶۰ که اکنون در سنین جوانی و بزرگسالی قرار گرفته‌اند) با پشت سر گذاشتن سه دهی چهار دهه به تدریج وارد گروه‌های سنی ۶۰ سال و بیشتر می‌شوند. از آنجایی که سهم این گروه از جمعیت قابل ملاحظه است به دنبال خود پدیده سالمندی جمعیت و در دهه‌های بعدی سالخوردگی جمعیت را شکل خواهند داد. دولت بهتر است برنامه‌ها و سیاست‌هایی در مواجهه با پدیده سالمندی و سپس سالخوردگی جمعیت ایران که در دهه‌های آتی به وقوع خواهد پیوست، مورد توجه قرار دهد.

منابع:

۱. حسینی، حاتم (۱۳۹۲)، جمعیت‌شناسی اقتصادی اجتماعی و تنظیم خانواده، همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی سینا.
۲. زنجانی، حبیب‌اله. فتحی و نوراللهی (۱۳۹۵)، جمعیت‌شناسی ایران. تهران: پژوهشکده‌ی آمار.
۳. عباسی شوازی، محمد جلال (۱۳۸۰)، ارزیابی روش فرزندان خود در برآورد باروری با استفاده از داده‌های سرشماری ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵، نامه علوم اجتماعی، ۱۶(۲): ۱۰۵-۱۳۵.
۴. فتحی، الهام (۱۳۹۸)، مجله بررسی آمارهای رسمی ایران، سال ۳۰، شماره‌ی ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، صص ۳۸۷-۴۱۳.
۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵، ۱۳۹۰، ۱۳۸۵، ۱۳۷۵، ۱۳۶۵، ۱۳۵۵، ۱۳۴۵، ۱۳۳۵)، نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن، تهران: مرکز آمار ایران.
۶. سایت سازمان ملل متحد به آدرس اینترنتی:

<https://www.un.org/>

7. Abbasi-Shavazi, M. J. 2002. Recent changes and the future of fertility in Iran, paper presented at the Expert Group Meeting on Continuing Fertility Transition, Population Division of the United Nations, March 13-18, New York.
8. Bloom David E., Axel Boersch-Supan, Patrick McGee, and Atsushi Seike 2011. "Population Aging: Facts, Challenges, and Responses", PGDA Working Paper No. 71 Grant No. 1 P30 AG024409-06.
9. Caldwell J.C. (2006) Demographic Transition Theory: New York: Springer
10. East-West Center. 2002. The future of population in Asia, USA.